

УДК 342.2.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.64>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ДЕРЖАВАХ-ЧЛЕНАХ ЄС ТА УКРАЇНИ

Баран А.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри інформаційної діяльності та соціальних наук
Тернопільського національного технічного університету,
міжнародний дослідник Оснабрюцького університету

Баран А.В. Порівняльний аналіз правового статусу військовослужбовців в державах-членах ЄС та Україні.

У статті проаналізовано правовий статус військовослужбовців, особливості правового регулювання військової служби, а також взаємозв'язок між військовими обов'язками, громадянськими правами та свободами. Зазначено, що проблематика правового статусу військовослужбовців потребує вдосконалення, особливо в сучасних умовах військової агресії. Автор наголошує на важливості використання досвіду країн Європейського Союзу для вдосконалення національного законодавства та узгодження його з міжнародними стандартами. Розглянуто концепцію політичної нейтральності військовослужбовців, яка є базовим елементом забезпечення функціональності та довіри до збройних сил. Проведено порівняльний аналіз правових підходів до цього питання у країнах ЄС, зокрема у Франції, Німеччині, Іспанії, Данії та Великобританії. Висвітлено особливості реалізації прав військовослужбовців, їхньої участі в громадських об'єднаннях, а також обмеження на участь у політичній діяльності, що забезпечують баланс між інтересами військової служби та статусом військовослужбовців.

Окрему увагу приділено питанням дисциплінарної відповідальності військовослужбовців, особливостям накладення дисциплінарних стягнень, механізмам захисту прав військових у дисциплінарних провадженнях, а також ролі цих механізмів у підтриманні військової дисципліни. Наведено порівняння норм українського законодавства та правових підходів країн ЄС, включаючи диференціацію видів дисциплінарних санкцій, порядок притягнення до відповідальності, а також співвідношення дисциплінарної та кримінальної відповідальності.

Досліджено питання гармонізації регулювання робочого часу, відпочинку та відпусток військовослужбовців. У цьому контексті проаналізовано моделі «постійної готовності», особливості нормативного регулювання часу виконання службових обов'язків, а також порівняння з положеннями трудового права європейських держав.

Підсумовано, що інтеграція європейського досвіду в правову систему України є необхідною умовою для гармонізації законодавства про військову службу. Це дозволить підвищити ефективність функціонування Збройних сил України, забезпечити належний захист прав військовослужбовців, а також зміцнити правопорядок і військову дисципліну в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: правовий статус, військовослужбовець, права та обов'язки, відповідальність, військова служба.

Baran A.B. The concept of «Citizens in uniform»: a comparative analysis of the legal status of soldiers in the EU Member States and Ukraine.

The article analyses the legal status of military personnel, the specific features of the legal regulation of their service, and the interrelation between military duties, civil rights, and freedoms. It is noted that the legal status of military personnel requires improvement, especially in the current context of military aggression. The author emphasizes the importance of utilizing the experience of European Union countries to enhance national legislation and align it with international standards. The concept of political neutrality of military personnel, which is a fundamental element in ensuring the functionality and trust in the armed forces, is explored. A comparative analysis of legal approaches to this issue in EU countries, including France, Germany, Spain, Denmark, and the United Kingdom, is presented. The study highlights the peculiarities of the exercise of voting rights by military personnel, their participation in public associations, and the restrictions on political activity that balance the interests of military service and the status of military personnel.

Special attention is given to the issues of disciplinary liability of military personnel, the specifics of imposing disciplinary sanctions, mechanisms for protecting the rights of military personnel in disciplinary proceedings, and the role of these mechanisms in maintaining military discipline. A comparison of

Ukrainian legislation and legal approaches in EU countries is provided, including the differentiation of types of disciplinary sanctions, the procedure for bringing personnel to account, and the correlation between disciplinary and criminal liability.

The study also examines the harmonization of the regulation of working hours, rest periods, and leave for military personnel. In this context, models of «constant readiness,» the peculiarities of regulatory provisions concerning duty hours, and comparisons with labor law norms in European countries are analyzed.

It is concluded that integrating European experience into Ukraine's legal system is a necessary condition for harmonizing military service legislation. This will improve the efficiency of the Armed Forces of Ukraine, ensure adequate protection of the rights of military personnel, and strengthen law and order as well as military discipline in the face of modern challenges.

Key words: legal status, soldiers, rights and obligations, responsibility, military service.

Постановка проблеми. У сучасних реаліях, коли Україна вже третій рік веде героїчну боротьбу за свою територіальну цілісність та незалежність у протистоянні з російською агресією, надзвичайно важливим завданням стає вдосконалення системи обороноздатності. Центральним елементом цієї системи є сучасні, добре оснащені та боєздатні Збройні Сили України, здатні реагувати на сучасні виклики. Проте досягнення цієї мети неможливе без забезпечення соціальних гарантій, прав і свобод військовослужбовців, а також створення умов для їхньої ефективної служби та мотивації. Ключовим аспектом цього є чітке та прозоре визначення правового статусу військовослужбовців, який охоплює їх права, обов'язки та відповідальність.

Перспектива інтеграції України до системи загальноєвропейської безпеки, включно зі спільною армією ЄС, також висуває додаткові вимоги до змін українського законодавства. Така адаптація є не лише вимогою часу, але й стратегічним кроком до зміцнення обороноздатності держави, підвищення рівня довіри міжнародних партнерів та інтеграції до європейського безпекового простору.

Мета дослідження полягає у порівняльному аналізі правового статусу військовослужбовців в Україні та країнах-членах Європейського союзу задля подальшої перспективи гармонізації військового законодавства з нормами держав-членів Європейського Союзу, що сприятиме створенню уніфікованих стандартів у сфері оборони.

Стан опрацювання проблематики. Правовий статус військовослужбовців в Україні досліджують у своїх наукових працях такі вчені, як І. Бородін, С. Пасіка, В. Пашинський, Л. Медвідь, Б. Шамрай, О. Кривенко, Ю. Савченко та ін. І хоча проблематика воєнної сфери у правовій науці є об'єктом багатьох наукових досліджень, правовий статус військовослужбовців держав-членів Європейського Союзу у порівняльному аспекті з українським залишається недостатньо дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Концепція правового статусу військовослужбовця, яка варта уваги та є невід'ємною складовою військового права більшості країн-членів Європейського Союзу має назву «Громадяни у формі». Ця концепція була розроблена німецькими законодавцями та базується на гармонійному поєднанні громадянських прав і військових обов'язків. Як зазначено у принципах внутрішнього лідерства Бундесверу: «Усі солдати Бундесверу є громадянами у формі. Це означає, що на них поширюються основні права, але також вони зобов'язані особливою відданістю цим цінностям. Солдати захищають безпеку Німеччини, зокрема в рамках міжнародних союзів. Бундесвер не вимагає безумовної покори. Остаточне рішення приймається совістю кожної людини. Виховання совісті є завданням історичної та політичної освіти, життєвих уроків і лідерства через приклад. Громадянська діяльність вимагає політичної освіченості. Як громадяни у формі, солдати зобов'язані виховувати себе політично. Принципи внутрішнього лідерства спрямовують їх і надають орієнтири» [1]. Дана концепція визначає, що обмеження прав військовослужбовців можуть бути застосовані лише за виключних обставин, щоб забезпечити функціональність збройних сил, відповідно до стандартів, визначених Європейською конвенцією з прав людини. Європейський суд з прав людини неодноразово підтверджував, що військові, хоча й мають спеціальні обмеження, все ж зберігають основні права, що не можна порівнювати з обмеженнями, накладеними на цивільних осіб. Така правова ситуація є універсальною для більшості європейських держав, що підтверджує загальність підходу до правового статусу військовослужбовців в рамках Європейського Союзу.

Щодо українського законодавства, то, на думку В. Пашинського, попри доволі розгалужену систему нормативно-правових актів у цій сфері, правове регулювання прав та обов'язків військовослужбовців загалом не можна визнати досконалим [2]. Тому, вважаємо, що для українського законодавства буде доцільно втілити зазначену модель, оскільки вона може стати ефективним інструментом для вдосконалення правового регулювання військової служби та забезпечення балансу між військовими обов'язками і громадянськими правами.

Звернемо увагу на детальний аналіз окремих прав та свобод військовослужбовців згідно українського законодавства у порівняльному аспекті з особливостями правового статусу військових у країнах Європейського Союзу.

Політична нейтральність військовослужбовців. У Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» існує чітка заборона на участь військовослужбовців у політичних партіях, організаціях, рухах і страйках. Проте, цей закон не встановлює обмежень щодо участі в публічних заходах, включаючи політичні, а також не забороняє створення власних громадських об'єднань. Військовослужбовці України мають повне право на активне і пасивне виборче право, а також на участь у всеукраїнських і місцевих референдумах. Вони можуть бути обраними до місцевих рад або Верховної Ради України, і в разі обрання депутатом, прикомандировуються до відповідної ради з збереженням військової служби на період виконання депутатських повноважень [3].

Подібно до цього, більшість держав-членів Європейського Союзу також дотримуються принципу політичної нейтральності у відношенні до військовослужбовців, хоча ступінь обмежень щодо їх політичної діяльності поза службою варіюється. Обмеження щодо політичної діяльності умовно можна поділити на такі: «сильно обмежувальні політики» (повна заборона військовослужбовцям вступати в політичну діяльність партій, які балотуються на виборні політичні посади або участь у демонстраціях під час служби в збройних силах. Така політика спрямована на забезпечення нейтралітету шляхом ізоляції військових від політичного життя (Румунія). У Франції, Польщі та Іспанії політична нейтральність є фактично конституційною цінністю, і військовослужбовці цих країн повинні утримуватися від політичної діяльності навіть поза службою. У цих державах членство у політичних партіях суворо заборонене; помірно обмежувальні політики (У Фінляндії військовим заборонено вступати у політичні партії або брати участь у партійній політиці, але можна балотуватися на місцевих виборах як незалежний кандидат, проте заборонена передвиборча реклама у військовій формі. Також у таких країнах, як Бельгія, Італія та Великобританія, існують помірковані обмеження, і військовослужбовці можуть брати участь у політичній діяльності за певних умов, але не використовуючи своє військове звання або статус); найменш обмежувальні політики дозволяють військовим брати участь в політичній діяльності, за умови, що це не буде перешкоджати виконанню військового обов'язку. У Данії та Німеччині військові мають право на політичну активність поза службовими годинами, що включає членство в політичних партіях і участь у політичних ініціативах, за умови дотримання військового дисциплінарного права. У Нідерландах навіть дозволяється брати участь у демонстраціях на військових установках за умови отримання відповідного дозволу від органів влади [4].

Усі військовослужбовці країн ЄС мають активне виборче право і технічно можуть балотуватися на виборні посади, хоча існують практичні обмеження. У Франції та Великій Британії, зокрема, військовослужбовці, які бажають балотуватися повинні брати відпустку або подавати заяву про відставку, і навіть у разі неуспіху на виборах не можуть повернутися на попередні військові посади [5].

Що стосується свободи асоціацій, то в деяких європейських країнах військовослужбовці мають право створювати професійні спілки та брати участь у їх діяльності (наприклад, у Бельгії, Данії, Німеччині, Люксембурзі, Нідерландах та Польщі). Водночас у Франції, Італії та Іспанії це категорично заборонено, оскільки вважається, що така діяльність може порушити військову дисципліну. У цих країнах замість професійних спілок функціонує інститут військового омбудсмена для захисту прав військовослужбовців [6].

Обов'язки військовослужбовців та дисциплінарна відповідальність. Військова служба вимагає високого рівня відповідальності від військовослужбовців, точного виконання своїх обов'язків і суворого дотримання вимог закону. Українське законодавство в цій сфері має багато спільного з правовими системами держав-членів ЄС, зокрема у визначенні обов'язків військових, які поділяються на загальні, посадові та спеціальні, і закріплюються в статутах збройних сил. Основним завданням у цій сфері є забезпечення дисципліни, адже обов'язки військовослужбовців передбачають не лише точне виконання наказів, а й високі стандарти відповідальності за порушення дисципліни [7].

Одним із дискусійних аспектів є питання беззастережного виконання наказів. Військові статuti України, а також Бельгії, Німеччини, Люксембургу, Нідерландів, Польщі та Іспанії, передбачають обов'язок військовослужбовця беззастережно виконувати накази керівництва, за винятком випадків явно злочинних наказів. Однак, в інших країнах, зокрема в Данії, Італії, Франції та Великобританії, накази повинні відповідати не лише кримінальному законодавству, а й загальним нормам правового порядку.

Щодо дисциплінарної відповідальності, порушення військової дисципліни може призвести до накладення дисциплінарних стягнень. Українське законодавство передбачає значно ширший пере-

лік покарань, включаючи зауваження, догану, сувору догану, позбавлення чергового звільнення, попередження про неповну службову відповідність, пониження в посаді або званні, а також звільнення з військової служби. У країнах ЄС перелік дисциплінарних стягнень є значно обмеженішим, включаючи догану, грошовий штраф, обмеження вільного пересування та арешт [8].

Процедури накладення дисциплінарних стягнень також мають суттєві відмінності. В Україні рішення про накладення стягнення може передувати службовим розслідуванням, а військовослужбовці мають право подати скаргу чи звернутися до суду у разі незаконного притягнення до відповідальності [9]. У Німеччині, згідно з національним законодавством, кожен випадок арешту військовослужбовця має бути погоджений із суддею, що забезпечує додаткові гарантії прав. У Франції догану можна оголосити лише офіцерам, а в Бельгії є обмеження щодо свободи пересування лише для призовників. Крім того, тривалість обмеження свободи пересування варіюється в залежності від країни: у Нідерландах — не більше чотирьох днів, у Іспанії – до восьми днів, в Данії – до двох тижнів, а в Німеччині – до трьох тижнів [5].

Ці відмінності у підходах до обов'язків військовослужбовців та дисциплінарної відповідальності показують важливість узгодження національних норм із європейськими стандартами для забезпечення ефективності та правової справедливості в системах оборони європейських країн.

У разі вчинення протиправних дій військовослужбовці в Україні підлягають не лише дисциплінарній, але й адміністративній та кримінальній відповідальності. Зокрема, згідно зі статтею 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), військовослужбовці можуть бути притягнуті до адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення, що включають порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6) та інші. Окрім того, стаття 212-2 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю, а стаття 212-5 КУпАП — за порушення порядку обліку, зберігання та використання документів, що містять конфіденційну інформацію.

Крім адміністративної відповідальності, передбачена кримінальна відповідальність за корупційні правопорушення. Так, стаття 369-2 Кримінального кодексу України (КК України) встановлює відповідальність за зловживання впливом посадових осіб, які уповноважені на виконання функцій держави. Стаття 422 КК України передбачає кримінальну відповідальність за розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, а також за втрату документів чи матеріалів, що містять такі відомості [10; 11].

Важливо відзначити, що в більшості країн Європейського Союзу, зокрема у Бельгії, Данії, Італії, Люксембурзі, Нідерландах, Німеччині, Франції та Іспанії, окрім загального Кримінального кодексу, існує спеціальне законодавство, яке регулює військові злочини. Це спеціалізоване законодавство, відоме як Військовий кримінальний кодекс (Military Penal Code) [12], встановлює відповідальність за злочини, що посягають на порядок проходження військової служби. Військовий кримінальний кодекс розглядається як *lex specialis* по відношенню до загального кримінального права, що дозволяє ефективно регулювати специфічні правопорушення у військовій сфері.

Що стосується робочого часу та відпусток, у деяких країнах ЄС, таких як Франція та Іспанія, існує модель «постійної готовності військового», що означає, що військовослужбовці зобов'язані бути в постійній бойовій готовності та доступності для виконання службових обов'язків, навіть поза звичайним робочим часом. Водночас у таких країнах, як Данія, Німеччина, Нідерланди, а також в Україні, норми, що регулюють питання відпусток та робочого часу для військових, наближені до загальних норм трудового права [5].

Висновки. Здійснений нами короткий порівняльний аналіз правового статусу військовослужбовців відповідно до українського законодавства та законодавства країн-членів Європейського Союзу виявив як спільні риси, так і суттєві відмінності, що потребують узгодження та вдосконалення. Інтеграція європейського досвіду у військове право України, зокрема впровадження концепції «Громадяни у формі», є важливою передумовою для гармонізації українського законодавства із сучасними міжнародними стандартами. Ця концепція дозволить оптимізувати функціонування Збройних сил України, забезпечити надійний захист прав і свобод військовослужбовців, зміцнити правопорядок і військову дисципліну, а також підвищити рівень довіри суспільства до військової служби. Вона передбачає баланс між військовими обов'язками та дотриманням основоположних прав і свобод, що є особливо актуальним у контексті демократичних перетворень та безпекових викликів, які постають перед Україною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Staatsbürger in Uniform. URL: <https://www.bmvg.de/de/themen/verteidigung/innere-fuehrung/staatsbuerger-in-uniform>.

2. Пашинський В.Й., Медвідь Л.П., Шамрай Б.М. Правовий статус та соціальний захист військовослужбовців: поняття і правове регулювання. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-320-0-33> (2023).
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
4. Human Rights of Armed Forces Personnel: COMPENDIUM OF STANDARDS, GOOD PRACTICES AND RECOMMENDATIONS URL: www.osce.org/files/f/documents/2/6/576219.pdf.
5. Nolte, Georg. *European military law systems*. Berlin: De Gruyter Recht, reprint 2012. 908 p.
6. The Right of Association in the Armed Forces – Citizen in Uniform. *This article is part of EUROMIL's European Elections 2024 project*. URL: <https://euromil.org/the-right-of-association-in-the-armed-forces-citizen-in-uniform>.
7. Статути Збройних Сил України, затверджені Законами України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, № 551-XIV, № 550-XIV, № 549-XI. URL: <https://tck.pl.ua/wp-content/uploads/2021/02/Statuty-ZSU.pdf>.
8. Human rights of members of the armed forces Recommendation CM/Rec (2010) 4 and explanatory memorandum URL: <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoE-Guidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x86271>.
9. Основні права військовослужбовців. Довідник. URL: https://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/osnovni_prava_vs_2020.pdf.
10. Бородін І, Пасіка С. *Правовий статус військовослужбовців в Україні. European Political and Law Discourse*, Vol. 4, Issue 1, 2017. URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2017/2017-4-1/29.pdf>.
11. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
12. The Consolidated Penal Code of Denmark (Consolidated Act No. 1052 of July 4, 2016). URL: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=1115>.